

Олег МЕЛЬНИЧУК,

orcid.org/0000-0002-1901-3149

доктор історичних наук, професор,
декан факультету історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) *oleh.melnychuk@vspu.edu.ua*

Іван РОМАНЮК,

orcid.org/0000-0002-6427-9229

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) *ivan.romaniuk@vspu.edu.ua*

Віталій ТУЧИНСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-1530-8409

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) *vitalii.tuchynskiy@vspu.edu.ua*

ЖИТЛОБУДІВНИЦТВО ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА СХІДНОМУ ПОДІЛЛІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ СЕРЕДНЬОГО ПЕРІОДУ

Дослідження характерних рис житлобудівництва трипільської культури є актуальним для розуміння соціально-економічного розвитку та побуту давніх суспільств на території України, зокрема на Східному Поділлі. Втім, особливості житлобудівництва першої половини Середнього періоду трипільської культури на Східному Поділлі недостатньо розглянуті та вивчені. Останні систематичні археологічні розкопки жител цього часу проводились у 1970-х та 1980-х рр. Наразі залишаються досить важливими та дискусійними питання, щодо архітектурних елементів трипільських жител. У статті розглядаються особливості житлобудівництва першої половини Середнього періоду трипільської культури на Східному Поділлі. На основі аналізу археологічних даних досліджуються два основні типи жител: заглиблені (землянки й напівземлянки) та наземні. Простежується еволюція житлових споруд від простих заглиблених конструкцій до більш складних наземних багатокамерних будинків. Описуються архітектурні елементи трипільських жител, такі як стіни, дахи, печі, а також внутрішнє облаштування. Особлива увага приділяється результатам розкопок на поселеннях Борисівка, Уланівка, Біликівці, Цвіжсин та Кліщів. Аналізуються розміри, планування та конструктивні особливості жител. Розглядаються гіпотези щодо причин змін у житлобудівництві та їх зв'язок з міграціями трипільських племен. Встановлено, що в період А-VI, VI на значній частині трипільських поселень фіксуються землянки та напівземлянки. З них останні могли бути наземним житлом із підвалом. На основі проаналізованого матеріалу тип споруд не характерний для ареалу західної культури Трипільля-Кукутень та збудовані вони не надто високоякісно. Ці показники можуть пояснюватися зазвичай появою у Трипільлі нового тимчасового типу в домобудуванні, що з'являється не лише на Східному Поділлі під час переселення з Дністра до Середнього Побужжя, а в районі будь-якого місця переселення спільноти Трипільля-Кукутень. Ось чому на поселеннях етапу VI та VI-VII фіксується відсоток значно високоякісніше збудованих наземних жител, що не відрізняються від споруд західного ареалу культури.

Ключові слова: археологічні розкопки, землянка, напівземлянка, наземне житло, трипільська археологічна культура, поселення, пам'ятка археології, Східне Поділля, житлобудівництво, Заєць І. І., Хавлюк П. І.

Oleh MELNYCHUK,*orcid.org/0000-0002-1901-3149**Doctor of Historical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of History and International Relations
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) oleh.melnychuk@vspu.edu.ua***Ivan ROMANYUK,***orcid.org/0000-0002-6427-9229**Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of the History of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) ivan.romaniuk@vspu.edu.ua***Vitaliy TUCHINSKY,***orcid.org/0000-0002-1530-8409**Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History and International Relations
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) vitalii.tuchynskyi@vspu.edu.ua*

HOUSING CONSTRUCTION OF THE TRYPILLIA CULTURE IN EASTERN PODILLIA DURING THE FIRST HALF OF THE MIDDLE PERIOD

The study of housing construction characteristics in the Trypillia culture is crucial for understanding the socio-economic development and daily life of ancient societies in Ukraine, particularly in Eastern Podillia. However, the peculiarities of housing construction during the first half of the Middle period of the Trypillia culture in Eastern Podillia have not been sufficiently examined and studied. The last systematic archaeological excavations of dwellings from this period were conducted in the 1970's and 1980's. Currently, questions regarding the architectural elements of Trypillian dwellings remain important and debatable. The article examines the features of housing construction in the first half of the Middle period of the Trypillia culture in Eastern Podillia. Based on the analysis of archaeological data, two main types of dwellings are studied: subterranean (pit houses and semi-pit houses) and above-ground structures. The evolution of residential buildings from simple subterranean structures to more complex above-ground multi-chamber houses is traced. The architectural elements of Trypillian dwellings, such as walls, roofs, ovens, and interior arrangements, are described. Special attention is paid to the results of excavations at the settlements of Borysivka, Ulanivka, Bylykivtsi, Tsvizhyn, and Klishchiv. The sizes, layouts, and structural features of the dwellings are analyzed. Hypotheses regarding the reasons for changes in housing construction and their connection with the migrations of Trypillian tribes are considered. It has been established that during the A-BI and BI periods, pit houses and semi-pit houses are recorded in a significant part of Trypillian settlements. The latter could have been above-ground dwellings with a basement. Based on the analyzed material, this type of structure is not characteristic of the western area of the Trypillia-Cucuteni culture and they are not built to a very high quality. These indicators can usually be explained by the appearance of a new temporary type of house building in Trypillia, which appears not only in Eastern Podillia during the migration from the Dniester to the Middle Buh region but in any area of resettlement of the Trypillia-Cucuteni community. This is why settlements of the BI and BI-BII stages show a percentage of much higher quality above-ground dwellings that do not differ from the structures of the western area of the culture.

Key words: *archaeological excavations, pit house, semi-pit house, above-ground dwelling, Trypillia archaeological culture, settlement, archaeological site, Eastern Podillia, housing construction, Zayets I. I., Khavliuk P. I.*

Постановка проблеми. Дослідження характерних рис житлобудівництва трипільської культури є актуальним для розуміння соціально-економічного розвитку та побуту давніх суспільств на території України, зокрема на Східному Поділлі. Втім, особливості житлобудівництва першої половини Середнього періоду трипільської культури на Східному Поділлі недостатньо розглянуті та вивчені. Останні систематичні археологічні розкопки жител цього часу проводились у 1970-х та

1980-х рр. Наразі залишаються досить важливими та дискусійними питання, щодо архітектурних елементів трипільських жител.

Аналіз останніх досліджень. Архітектурні елементи жител першої половини середнього періоду трипільської культури на Східному Поділлі детально досліджувалися археологічними експедиціями під керівництвом І. І. Зайця та П. І. Хавлюка (Науковий архів Інституту археології НАН України, 1973/82. Ф.е. 6708; Науковий

архів Інституту археології НАН України, 1972/78. Ф.е. 6249). Також суттєвий внесок у вивчення житлобудівництва в Середньому Побужжі зробили науковці С. О. Гусев (Гусев, 1995) та Б. С. Жураковський (Жураковський, 2002). Також порушували питання щодо досліджень трипільських жител: Н. Б. Бурдо (Бурдо, 2011; Бурдо, 2012), М. Ю. Відейко (Відейко, 2004), В. О. Круц (Круц, 2007), К. К. Черниш (Черныш, 1982) та Л. О. Шатило (Шатило, 2012; Шатило, 2012).

Мета статті – окреслити особливості архітектурних елементів у житлобудівництві трипільської культури на території Східного Поділля в першій половині Середнього періоду.

Виклад основного матеріалу. Дослідження домобудівництва трипільської культури розпочалося з археологічних досліджень В. В. Хвойки на Київщині (Бурдо, 2011: 38). З того часу особливу увагу дослідники звертали на залишки глинобитних будинків, збережених у форми скупчень обпаленої глини та різного інвентарю, що В. В. Хвойка назвав «площадками» (згорілими будинками) (Бурдо, 2012: 68; Круц, Чабанюк, 2007: 38). Однак він вважав їх «будинками мертвих», у яких відбувався певний обряд кремації. На думку сучасних дослідників, кожні 50 років трипільці змінювали місце поселення в результаті виснаження ґрунту. Отже, побудувавши нове поселення трипільці спаливали старе під час спеціального ритуалу, але не потрібно виключати й випадкові пожежі (Круц, Чабанюк, 2007: 30–31). За результатами розкопаних площадок у Молдові В. І. Маркевич зробив висновок, що вони є залишками глиняно-дерев'яних конструкцій (Бурдо, 2012: 69). Їх переважно вкладали вздовж осі житла та на стіни, які могли виконувати роль стелі першого поверху, що була підлогою для горища або другого поверху (Бурдо, 2011: 39). Варто відзначити, що, за концепцією В. І. Маркевича принцип інтерпретації будови трипільських жител Молдови поширюється на всю культуру Трипілля-Кукутень (Бурдо, 2012: 69).

Також важливу роль у дослідженні домобудівництва відіграють моделі жител, знайдені під час археологічних розкопок на поселеннях цієї культурної археологічної культури (Заєць, Гусев, 1992: 130). Вони дають змогу реконструювати житла й технологію їх створення. Зокрема Т. С. Пассек виділила моделі закритого та відкритого типів. Переважно в першому типі простежують загальні, а в другому спеціальні конструктивні риси будови житла. Серед загальних рис у більшості моделей – це вікна, двері (поріжок) та сіни, що несуть інформацію про конструкцію стін та даху. Ряд спеціальних рис переважно трапля-

ється тільки на відкритих моделях – жертovníк, подіум, піч. Артефакти цього типу несуть інформацію про внутрішній інтер'єр трипільських жител (Шатило, 2012: 246).

Важливу роль у реконструкції домобудівництва відіграє пізніша цілком неушкоджена модель із поселення Ворошилівка (зберігається у фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею), яка відноситься до закритого типу. Серед її особливостей І. І. Заєць та С. О. Гусев виділили двохстилий дах, наліпи у формі стовпців, віконце навпроти дверей та виступи-ріжки над фасадом (Заєць, Гусев, 1992: 131). Особливо науковці зацікавлені дахом моделі, що має форму «половини шестикутника». За аналогічним принципом будується дах традиційних чеченських будинків, що дає змогу реконструювати його за однаковим принципом (Шатило, 2012: 248). Ознаки цього даху характерні для пізніших більш досконалих постійних жител етапу VI та VI-VII.

Переважно археологи вважають, що будинкам трипільців притаманні каркасно-стовпові конструкції з дерев'яними стінами та перекриттям, обмазаними глиною з домішками полови та соломи. Опорні стовпові конструкції виготовляли з твердих порід дерева, їх могли заглиблювати в землю з метою вертикальної фіксації. Стіни могли бути з плетених гілок або колотого дерева, яке обмазували глиною (Відейко, 2004: 340).

За результатами досліджень на поселенні Тальянки, з'ясовано, що у двоповерхових будинках стіни першого поверху могли виготовлятися в техніці зрубу. Це пояснюється тим, що навіть дві глинобитні товсті стіни не могли довго тримати двоповерхову будівлю з даховим перекриттям, хоча другий поверх був полегшеної каркасно-стовпової конструкції. Але глиняна платформа, що слугувала підлогою для другого поверху, була досить важка. Окрім цього, на ній могли розміщувалася піч, вівтар, подіум для збереження запасів і посуду. Якщо розглядати нижній поверх, то він мав переважно господарське призначення або використовувався для утримання тварин (Круц, Чабанюк, 2007: 33).

Вертикальні стовпи розділяли стіни на частини, котрі фарбували й розписували, як це видно на моделях жител. Перекриття робили з дерева, з плах або кругляку. На обмазці також знаходять відбитки сволака (поздовжньої дерев'яної конструкції). Віконні отвори були круглими в стіні, що протилежна до входу, або в бічній. Поріг робили з глини, а вхід разом із вікнами прикрашали геометричним орнаментом магічного змісту. Також існували дерев'яні двері або плетені та обтягнуті шкірою,

що відкривалися різними способами. Наприклад на поселенні Косенівка виявлено опорний камінь, що міг відігравати роль опори для осі дверей, а на декількох моделях із колекції «ПЛАТАР» є пази для зсувних дверей (Відейко, 2004: 340–341).

На основі моделей жител, що виявлені на поселеннях Ворошилівка, Розсохуватка та Коломийщина II, простежується двосхилий дах, який міг перекриватися очеретом або соломою. На основі палеоботанічних досліджень, з'ясовано, що трипільці вирощували низькорослі злакові культури. Їхні стебла були закороткі для створення даху, а очерет досягав у висоту 1,5–2 м. У населення був необмежений доступ до цієї сировини через те, що поселення розташовувалися біля річок (Круц, Чабанюк, 2007: 33–34).

Також трапляються моделі жител із циліндричним типом даху. Через часткову збереженість виробів дослідити цей тип конструкції досить важко. Тому не варто спростовувати її існування, адже аналогічні елементи є в молдавській сільській архітектурі. Вони простежуються в «кухнях» (будівлях господарського призначення), що подібні до моделей трипільських жител. Їхні дахи такої самої форми, що характерна для місцевості з теплим кліматом, котрий близький до сучасних умов Молдови, Туркменістану та Кавказу (де зафіксовано такі дахи у XX ст.). При таких передумовах, якщо розглядати цілу модель з поселення Ворошилівка, можливо припустити, що вона створена за тим самим принципом, а циліндричний дах – відповідно до етнологічних аналогій (Шатіло, 2012: 93–97).

Довжина будинку в ранньому періоді розвитку трипільської культури вже могла досягати 8–10 м. Будинки могли мати один або два поверхи з горищем. Стандартна ширина таких споруд становила 4–5 м. Переважно це були будівлі прямокутної форми малих (4 × 6 м; 4 × 9 м) та великих (10 × 15 м; 9 × 21 м; 7 × 33 м) розмірів (Відейко, 2004: 340).

Перевірити правдивість тієї чи іншої думки з приводу будівництва жител трипільських племен можливо лише за допомогою методу експерименту (Круц, Чабанюк, 2007: 32). Масштабні й багаторічні експерименти з моделювання та спалення жител проводили румунські археологи поблизу поселення Кукутень (повіт Ясси, Румунія). Тут було побудовано й спалено декілька будівель справжніх розмірів, що характерні для культури Трипілля-Кукутень. Унаслідок цього експерименту схожих залишків жител у формі «площадок» не отримано. Реконструкції будівель у натуральну величину також виконано на три-

пільських поселеннях у с. Трипілля, с. Легедзино та поблизу м. Ржищева (Гусев, 1995: 47).

На території Східного Поділля досліджувалися два типи житлових споруд: наземні та заглиблені (Гусев, 1995: 64). На поселеннях етапу А-VI, VI у Середньому Побужжі переважали житла заглибленого типу: землянки та напівземлянки. Вони були значно простіші (Борисівка, Озаринці), ніж на Дністрі (Поливанів Яр III, Хебешести I), але мали спільну заглиблену частину, що доповнювала наземну глинобитну конструкцію жител невеликих розмірів. На їхніх «площадках» фіксується тонка та нещільна обмазка (14, с. 196). На поселенні Борисівка 1973 р. під керівництвом П. І. Хавлюка досліджено п'ять напівземлянок овальної форми, з яких три повністю вцілілі, а дві інші частково пошкоджені кар'єром (Науковий архів Інституту археології НАН України, 1972/78. Ф.е. 6249: 30–32). Вони заглиблені на 60–80 см від денної поверхні. Глиняна підлога має не вирівняну та горбкувату структуру, що вкрита шаром попелу. На думку Б. С. Жураковського, це робилося задля елементарних санітарно-гігієнічних умов. Більш детальні архітектурні особливості зафіксовано в житлі № 5. Зокрема в ньому виявлено яму, що перекривалася плахами. Вона могла використовуватися для збереження продуктів харчування. У західній частині цього комплексу розміщувалася шахтна піч. Її стінки обкладені каменями з граніту та зювіту, що мали глинисто-землистий вигляд (таку ж будову печі простежено на поселенні Сорока). Також виявлено лавоподібний виступ, що виділяється між стіною й заглибленням печі. На півдні майданчика прослідковується вхід до нього в формі сходів. По краях заглибленого житла фіксується значне скупчення обмазки. Поблизу споруд знайдено ями грушоподібної форми з добре випаленими лесовими стінками та на третину заповнені попелом, що використовувалися для зберігання продуктів (Жураковський, 2002: 66–67). П. І. Хавлюк простежив, що розміри виявленої житлової ями становили 8 × 4,4 м (Науковий архів Інституту археології НАН України, 1973/82. Ф.е. 6708: 31).

Значно відмінні архітектурні ознаки виявив П. І. Хавлюк на поселенні Уланівка. Наприклад, у житлі № 3 простежено, що контури житлової ями мали прямокутну форму з заокругленими кутами. Вони могли бути стовповими ямами, які відігравали головну роль для створення конструкції каркасу. По центру споруди в глиняній підлозі знайдено заглиблену на 25 см піч із тонким червцем та примітивними челюстями. Також навколо печі зосереджувався посуд. Споруда була двока-

мерною з валькуватою перегородкою завтовшки 25 см (Жураковський, 2002: 66–67). Споруда представлена напівземлянкою розміром $6 \times 12,5$ м, що була заглиблена на 0,4 м від межі давньої поверхні (Науковий архів Інституту археології НАН України, 1972/78. Ф.е. 6249: 22).

В житлі № 1 простежується дещо інша ситуація. Воно заглиблене на 50–70 см від давньої поверхні, а контури житлової ями мали овальну форму. Глиняна підлога вкрита попелом потужністю п'ять сантиметрів. У південно-західній частині житла розташовувалась піч, черинь котрої був вимашений на рівні з підлогою. Дослідник пам'ятки Б. С. Жураковський вважає, що значні відмінності між двома пам'ятками полягають у тому, що поселення Уланівка виникло значно пізніше за Борисівку. Це підтверджується виявленням в Уланівці досконаліших прийомів і методів будівництва (Жураковський, 2002: 66–67).

На етапі VI-VII простежується тривала осілість населення. Це також суттєво впливало на розвиток наземного домобудування, але заглиблені житла все ще використовуються. Серед пам'яток цього часу розкопки проводилися під керівництвом І. І. Зайця на поселенні Біликівці, де знайдено цікаву напівземлянку площею 11 м². Її заглиблена частина (0,8 м) була добре укріплена стовпами й дошками, обплетеними лозою. Їхні відбитки збереглися на глиняній обмазці. Під час розкопок виявлено, що стіни споруди збереглися заввишки до 60 см. Загальна висота споруди становила 2,1–2,2 м. Також встановлено, що житло мало стелю та дах. Його стіни з обох боків були обмазані глиною. На західній частині споруди зафіксовано вхід у житло в формі східців, а на долівці в межах центральної частини розміщувалася піч. Поруч розташовувалося спеціальне глиняне підвищення, де виявлено багато фрагментів посуду (Заєць, 2001: 79).

Схожу напівземлянку виявив І. І. Заєць на поселенні Цвіжин. Вона мала округлу форму діаметром до 6 м і завглибшки близько 0,8 м. У ній найкраще збереглася піч. Поряд із нею розміщувалися підвищення для посуду й невелике заглиблення. Вхід до напівземлянки фіксується двома великими камінцями – східцями. Також дві напівземлянки розкопано в Кліщеві (Гусєв, 1995: 67). Одна відноситься до приміщень малого розміру (площею до 25 м²), а друга – до великого (понад 70 м²) (Заєць, Гусєв, 1992: 49). Більша з них мала явно видовжено-овальну форму розміром $12 \times 6,5$ м та завглибшки 1,1 м від денної поверхні. На її долівці виявлено тонкий шар обпаленої глини, а в південній частині – залишки печі (Гусєв, 1995: 67).

На думку Б. С. Жураковського, дві землянки на околицях Кліщева є осередками перших поселенців, що почали освоювати територію. Після того, коли прийшла вся громада, було зведено наземні житла, які є аналогами західної спільноти Трипільля-Кукутень. Варто відзначити, що землянки до певної міри повторюють житлові споруди борисівського типу. Але з деякими новими особливостями. Вони були однокамерними спорудами з наземними печами з черенем, валькованими стінками, на глиняній підлозі немає підсипки з попелу (Жураковський, 2002: 68).

Розкопки на поселеннях етапу VI-VII (Біликівці та Цвіжин) дають змогу встановити такі особливості в домобудівництві заглибленого типу жител. Ці будівлі мали овальну форму, а для спорудження стін використовувався дерев'яний каркас, котрий обмазували глиною та згодом обпалювали. Підлога могла містити глинобитну дулівку, на якій розміщувалися печі або вогнища на кам'яній вимостці. С. М. Бібіков вважав, що суть вибору такого конструктивного типу споруд має часову залежність. Адже окремо на ранньому етапі AI та AII він відповідно виділяє землянки та наземні споруди. На думку В. П. Цибекова, вони справді були тимчасовими, але С. О. Гусєв вважає, що вони існували синхронно та могли виконувати свої первинні та інші функції. Стає зрозуміло, що землянки будувалися раніше. Адже на їх спорудження витрачалося значно менше часу (приблизно три дні) (Гусєв, 1995: 70–71, 86).

Найкраще будівництво наземних жител прослідковано на матеріалах розкопок поселення Кліщів. Під час археологічних розкопок на пам'ятці досліджено 16 жител. Добра збереженість більшості з них дає змогу реконструювати стіни, внутрішні перегородки, стелю та одвірки. До окремих приміщень було прибудовано невеликі господарські кімнати, які могли виконувати роль комори. На деяких площадках можна простежити збереженість деяких особливостей внутрішнього інтер'єру, а саме черені печей, глинобитні підвищення, деякі робочі та культові місця. Розміри цих жител не були однаковими. Зокрема І. І. Заєць класифікував будинки за площею, серед них він відніс: чотири споруди, менші за 30 м² до категорії приміщень малих розмірів; 11 приміщень площею, меншою за 80 м² – до будинків середнього розміру, а також одне житло площею понад 100 м² – до приміщень великих розмірів (Заєць, Гусєв, 1992: 49). Зокрема П. І. Хавлюк вважав, що будинки великих розмірів могли бути розраховані на проживання кількох парних сімей (Ленчук, 2004: 13–14).

І. І. Заець відносить досліджені житлові споруди № 3; 8; 9; 12 на поселенні Кліщів до малих розмірів. Серед них слід виділити житло № 3. Його розміри сягали 7×4 м. У нього під підлогою біля печі знайдено добре збережене невеличке заглиблення площею $50 \times 40 \times 25$ см, що схоже на погрібець. Він виготовлений із глиняних вальків, що досить схожі на цеглу. Також у ньому зафіксовано цілий грушоподібний горщик, розвал кубка та біноклеподібної посудини. Основна частина обстежених жител на поселенні мала середні розміри (серед них житла № 2; 4–6; 11; 13–16). Серед найхарактерніших споруд цього типу слід розглянути житло № 11 (Заець, 2001: 49).

Розмір площадки споруди становить 12×5 м. На відстані 6,8 м від східного її кутка розташовувалася поперечна перегородка, що поділяла будинок на дві камери. У кожній є піч. Але досить дивно те, що кухонний посуд у житлі майже відсутній. Піч першої найбільшої камери (34 м^2) мала розмір $1,4 \times 1,3$ м. З'ясовано, що вона виготовлялася на дерев'яному каркасі, а її припічок мав розмір $1,42 \times 0,45 \times 0,2$ м. Піч у меншій камері (25 м^2) виготовлена на підвищенні $0,25$ м, а її розміри становили $1,3 \times 1,1$ м. Із південно-західної частини від печі прослідковується підвищення завдовжки $1,3$ м і завширшки $0,55$ м, що могло використовуватися як лава. На південно-східній стіні простежено відбитки стовпа завдовжки $0,8$ м та діаметром $0,12$ м, а також залишки поперечних стін і скупчення по кутках каменів, які виконували функцію опорних стовпів (Заець, Рыжов: 44, 46). Поряд із житлом знайдена певна культова платформа з біноклеподібними посудинами. Можливо, ця споруда була жертвеником та виконувала функцію певного культового центру (Заець, 2010: 112).

Значний інтерес для дослідження житлобудівництва становить житло № 10. Ця споруда серед виявлених найбільша за розмірами й мала трикамерну структуру та прибудову. Загальна житлова площа була $104,9 \text{ м}^2$ (довжина – $14,9$ м, ширина – 7 м). Розміри окремих частин житла становили: першої камери – 28 м^2 , другої камери – $25,97 \text{ м}^2$, третьої камери – $29,95 \text{ м}^2$ та прибудови – 21 м^2 (8, с. 54–59). Варто відзначити, що П. І. Хавлюк

наголошував, що багатокамерні житла з'являються саме під час середнього періоду розвитку трипільської культури (Ленчук, 2024: 13–14).

Серед залишків житла № 10 І. І. Заець простежив місця з'єднання повздовжніх і поперечних стін. Вони були вкриті товстими дерев'яними брусками, котрі з двох сторін обмазували глиною. Окремі кімнати розділялися перегородками, тоншими за стіни. Вони могли виготовлятися з дубових плах та заплітатися дерев'яними прутами, які обмащувалися глиною. Стелю також фіксували перегородками з дерева та обмащували з двох боків. У кожній із трьох камер розміщувалося по одній печі. Поблизу печі центральної камери зафіксовано робоче місце розміром $1,0 \times 0,9$ м із глини, на котрому розташовувалися зернотерка і два розтиральника. Тут же було підвищення у формі столика, виготовлене зі спеціальних глиняних вальків розміром 8×8 см. Прибудова, що примикала до житла, могла виконувати роль комори (Заець, 1992: 54–59).

Серед елементів житлобудівництва суміжних культур (лійчастого посуду, шнурової кераміки, підкарпатської, середньостогівської, кулястих амфор тощо) трипільські особливості не простежуються. Виявлено лише низку запозичених окремих ознак. Також варто відзначити, що основні архітектурні ознаки трипільських жител зберігалися на всіх етапах розвитку цієї культури (Жураковський, 2002: 69).

Висновки. Отже, в період А-VI, VI на значній частині трипільських поселень фіксуються землянки та напівземлянки. З них останні могли бути наземним житлом із підвалом. На основі проаналізованого матеріалу тип споруд не характерний для ареалу західної культури Трипілля-Кукутень та збудовані вони не надто високоякісно. Ці показники можуть пояснюватися зазвичай появою у Трипіллі нового тимчасового типу в домобудуванні, що з'являється не лише на Східному Поділлі під час переселення з Дністра до Середнього Побужжя, а в районі будь-якого місця переселення спільноти Трипілля-Кукутень. Ось чому на поселеннях етапу VI та VI-VII фіксується відсоток значно високоякісніше збудованих наземних жител, що не відрізняються від споруд західного ареалу культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдо Н. Б. Особистісний фактор у дослідженні проблеми трипільського житлобудівництва. *Історія археології: дослідники та наукові центри*. Київ: Стародавній Світ, 2012. Вип. 9. С. 68–77.
2. Бурдо Н. Б. Реконструкція жител і поселень трипільської культури: від малюнків В. Хвойки до 3D-моделювання. *Археологія і давня історія України. Археологія: від джерел до реконструкції*. Київ: ІА НАНУ, 2011. Вип. 5. С. 38–52.
3. Відейко М. Ю. Споруди трипільської культури. *Енциклопедія трипільської цивілізації*. Київ: Укрполіграфмедіа, 2004. Т. 1. Кн. 1. С. 305–341.

4. Гусев С. О. Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV–III тис. до н. е. Вінниця: Антекс-УЛТД, 1995. 304 с.
5. Жураковський Б. С. Господарство і зв'язки трипільських племен Поділля: навч. посіб. Раменське: ПОЛІ-ГРАФ, 2002. 115 с.
6. Заець І. І. Інтер'єр жител трипільського поселення Кліщів. *Від військової контррозвідки до вивчення таємниць тисячоліть*. Вінниця: Нова книга, 2010. С. 111–113.
7. Заець І. І., Рыжов С. Н. Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге: монография. Киев, 1992. 177 с.
8. Заець І. І. Трипільська культура на Поділлі. Вінниця: Тезис, 2001. 184 с.
9. Заець І. І., Гусев С. О. Модель трипільського житла з Південного Бугу. *Археологія*. 1992. № 3. С. 130–132.
10. Круц В., Чабанюк В. Досліди з трипільського домобудівництва. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 11. С. 30–37.
11. Ленчук Д. М. Пам'ятки буго-дністровської та трипільської культури у науковій спадщині П. І. Хавлюка. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вінниця, 2024. Вип. 48. С. 9–17. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-9-17>
12. Науковий архів Інституту археології НАН України. 1972/78. Ф.е. 6249. Науковий звіт про дослідження археологічних пам'яток на території Південного Побужжя експедицією Вінницького Педінституту в 1972 р. 33 арк.
13. Науковий архів Інституту археології НАН України. 1973/82. Ф.е. 6708. Науковий звіт про дослідження археологічних пам'яток на території Південного Побужжя експедицією Вінницького педінституту в 1973 р. 36 арк.
14. Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии. *Археология СССР. Энеолит СССР*. Москва: Наука, 1982. С. 165–320.
15. Шатило Л. Модели построек как один из источников информации для реконструкции трипольского дома. *Земледельцы и скотоводы Древней Европы: Проблемы, новые открытия, гипотезы*. Киев, 2012. С. 246–251.
16. Шатило Л. О. До реконструкції даху будівель Кукутен-Трипільської культури. *Археологія*. 2012. № 1. С. 93–97.

REFERENCES

1. Burdo N. B. (2012). Osobystisnyi faktor u doslidzhenni problemy trypils'koho zhytlobudivnytstva. [Personal Factor in the Study of Trypillian House-Building Problem] *Istoriia arkheolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry*. Kyiv: Starodavnii Svit. Vyp. 9. S. 68–77. [in Ukrainian].
2. Burdo N. B. (2011). Rekonstruktsiia zhytel i poselen trypils'koi kultury: vid maliunkiv V. Khvoiky do 3D-modeliu-vannia [Reconstruction of Dwellings and Settlements of Trypillian Culture: from V. Khvoika's Drawings to 3D-Modeling]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. Arkheolohiia: vid dzherel do rekonstruktsii*. Kyiv: IA NANU. Vyp. 5. S. 38–52. [in Ukrainian].
3. Videiko M. Yu. (2004). Sporudy trypils'koi kultury [Structures of Trypillian Culture]. *Entsyklopediia trypils'koi tsyvilizatsii*. Kyiv: Ukrpolihrafmedia. T. 1. Kn. 1. S. 305–341. [in Ukrainian].
4. Husiev S. O. (1995). Trypilska kultura Serednoho Pobuzhzhia rubezhu IV–III tys. do n. e. [Trypillian Culture of the Middle Bug Region at the Turn of the 4th – 3rd Millennium BC]. Vinnytsia: Anteks-ULTD. 304 s. [in Ukrainian].
5. Zhurakovskiy B. S. (2002). Hospodarstvo i zviazky trypils'kykh plemen Podillia: navch. posib. [Economy and Connections of Trypillian Tribes of Podillia: Textbook]. Ramenske: POLI-HRAF. 115 s. [in Ukrainian].
6. Zaiets I. I. (2010). Interier zhytel trypils'koho poselennia Klishchiv [Interior of Dwellings of the Trypillian Settlement Klishchev]. *Vid viiskovoi kontrozvidky do vyvchennia taiemnyts tysiacholit*. Vinnytsia: Nova knyha. S. 111–113. [in Russian and Ukrainian].
7. Zaets I. I., Ryzhov S. N. (1992). Poselenie tripolskoi kultury Klishchev na Yuzhnom Buge [Settlement of Trypillian Culture Klishchev on the Southern Buh]: monografiia. Kiev. 177 s. [in Russian].
8. Zaiets I. I. (2001). Trypilska kultura na Podilli [Trypillian Culture in Podillia]. Vinnytsia: Tezys. 184 s. [in Ukrainian].
9. Zaiets I. I., Husiev S. O. (1992). Model trypils'koho zhytla z Pivdennoho Buhu [Model of Trypillian Dwelling from the Southern Buh]. *Arkheolohiia*. № 3. S. 130–132. [in Ukrainian].
10. Kruts V., Chabaniuk V. (2007). Doslydy z trypils'koho domobudivnytstva [Experiments with Trypillian House-Building]. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha NAN Ukrainy. Vyp. 11. S. 30–37. [in Ukrainian].
11. Lenchuk D. M. (2024). Pamiatky buho-dnistrovskoi ta trypils'koi kultury u naukovi spadshchyni P. I. Khavliuka [Monuments of Bugo-Dniester and Trypil Culture in the Scientific Heritage by P. I. Havlyuk]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Seriia: Istoriia. Vinnytsia. Vyp. 48. S. 9–17. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-9-17> [in Ukrainian].
12. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy [Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. 1972/78. F.e. 6249. Naukovyi zvit pro doslidzhennia arkheolohichnykh pamiatok na terytorii Pivdennoho Pobuzhzhia ekspedytsiiei Vinnytskoho Pedinstytutu v 1972 r. 33 ark. [in Ukrainian].
13. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy [Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine]. 1973/82. F.e. 6708. Naukovyi zvit pro doslidzhennia arkheolohichnykh pamiatok na terytorii Pivdennoho Pobuzhzhia ekspedytsiiei Vinnytskoho pedinstytutu v 1973 r. 36 ark. [in Ukrainian].
14. Chernysh E. K. (1982). Eneolit Pravoberezhnoi Ukrainy i Moldavii [Eneolithic of Right-Bank Ukraine and Moldova]. *Arkheolohiia SSSR. Eneolit SSSR*. Moskva: Nauka. S. 165–320. [in Russian].
15. Shatilo L. (2012). Modeli postroek kak odin iz istochnikov informatsii dlia rekonstruktsii tripolskogo doma [Models of Buildings as One of the Sources of Information for the Reconstruction of the Trypillian House]. *Zemledeltsy i skotovody Drevnei Evropy: Problemy, novye otkrytiia, gipotezy*. Kiev. S. 246–251. [in Russian].
16. Shatilo L. O. (2012). Do rekonstruktsii dakhu budivel Kukuten-Trypils'koi kultury [To the Reconstruction of the Roof of Buildings of the Cucuteni-Trypillian Culture]. *Arkheolohiia*. № 1. S. 93–97. [in Ukrainian].